

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ”

**СЛОВНИК-ДОВІДНИК
З КУРСУ «ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ»**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ 2, 3, 4 КУРСІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
ДЕННОЇ ТА ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ

Дніпропетровськ УДХТУ 2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ”

**СЛОВНИК-ДОВІДНИК
З КУРСУ «ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ»**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ 2, 3, 4 КУРСІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
ДЕННОЇ ТА ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ

Затверджено на засіданні

кафедри філософії.

Протокол № 8 від 11. 06. 2013

Дніпропетровськ УДХТУ 2014

Словник-довідник з курсу „Філософської антропології” для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл. А.Г. Чичков, О. М. Башкеєва, О. М. Патеріло. - Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2014.- 20 с.

Укладачі:

А.Г. Чичков, канд. філос. наук

О.М.Башкеєва, канд. філос. наук

О.М. Патеріло

Відповідальний за випуск: А. Г. Чичков, канд. філос. наук

Навчальне видання

Словник-довідник з курсу „Філософської антропології” для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання

Укладачі: ЧИЧКОВ Анатолій Григорович,

БАШКЕЄВА Олена Миколаївна,

ПАТЕРІЛО Олег Миколайович

Авторська редакція

Підписано до друку . Формат 60x84 1/16. Папір ксерокс. Друк різнограф.

Ум.-друк. акр. . Обл.-вид. акр. . Тираж 100 прим. Зам. № .

Свідоцтво ДК №303 від 27.12.2000.

ДВНЗ УДХТУ, 49005, м. Дніпропетровськ-5, просп. Гагаріна, 8.

Видавничо-поліграфічний комплекс ІнКомЦентру

У навчально-методичному словнику-довіднику з курсу „Філософської антропології” на допомогу студентам 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання, визначені ключові поняття та словник основних понять і категорій філософської антропології.

Філософська антропологія як розділ філософії є значеннєвим центром сучасних знань про людину і, узагальнюючи дані окремих антропологічних наук, виступає як наука про сутність людської природи, походження людини і перспективи її еволюції.

Словник-довідник з курсу „Філософської антропології” буде актуальним для студентів всіх факультетів та форм навчання, адже в сучасних умовах все більше зростають вимоги до знань студентів у галузі суспільно-гуманітарної підготовки, а також для всіх тих, хто шукає відповіді на питання про сенс людського буття, можливості гуманізму і місце людини у світі.

Оволодіння конкретно науковими знаннями також є необхідною умовою зростання рівня освіченості та культури фахівця будь-якого профілю, якщо ці знання спираються на систему філософсько-світоглядних ідей і цінностей особистості.

Грунтовно засвоєний навчальний курс „Філософської антропології” сприятиме студентам у глибшому розумінні та належній систематизації знань з філософії, релігієзнавства, психології, соціології, політології, права тощо.

Вивчення філософської антропології покликане сприяти становленню у суспільстві духовного клімату взаєморозуміння, поліпшенню міжособистісних відносин та гармонізації людських стосунків у сфері комунікації та діалогу, утвердженню соціальної стабільності в суспільстві.

Словник-довідник з курсу „Філософської антропології”

Абсурд (лат. *absurdus* — немилозвучний, безглуздий) — нісенітниця, позбавлена сенсу дія. У філософії А. Камю — одне з головних понять, яке характеризує життя людини.

Адаптація — пристосування будови і функцій організмів до умов існування.

Аксіологія (грец. *ахіо*— цінний)— вчення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу — етичне, естетичне, релігійне та ін.

Активність соціальна (від лат. *activus* – діяльний, енергійний) – одна з характерних рис способу життєдіяльності соціального суб’єкта (особистості, соціальної групи, історичної спільноти, суспільства в цілому), що відображає рівень спрямованості його здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію нагальних потреб, інтересів, цілей,

ідеалів. Активність соціальна здійснюється шляхом освоєння, збереження або руйнації існуючих чи створення нових умов, життєво важливих зв'язків з природним та соціальним середовищем, формування особистих соціальних якостей. Може зумовлювати позитивні, а також призводити до негативних наслідків.

Алогізм — непослідовність у міркуваннях, зумовлена порушенням законів логіки.

Альтернатива (лат. *alternare* — чергую, змінюю) — вибір між двома суперечливими можливостями.

Альтруїзм — моральний принцип, в основі якого бажання блага іншому. Альтруїзм протилежний егоїзму.

Аморалізм — нігілістичне ставлення до моральних норм.

Андроїд – штучно створена істота, яка зовнішністю і поведінкою нагадує людину. На відміну від *кіборга*, що є людиною зі штучно посиленими можливостями, андроїд є штучним створенням. Поняття «андроїд» широко використовується в науково-фантастичній літературі і кіно XX і XXI ст. Прототипом андроїда є середньовічний образ *гомункула* – людини з пробірки, що був породжений у надрах *культури* європейського окультизму й алхімії, а також образ істоти з роману Мері Шеллі «Франкенштейн». На початку XXI ст. поняття «андроїд» було застосовано для позначення *штучного інтелекту*, що самонавчається, а також методиці моделювання нейронних мереж людини (проект «Андроїд-філософ» і т.д.).

Анімізм (лат. *anima, animus* — душу, дух) — система представлень про загальну натхненність і натхненність світу, заснована на вірі в особливих духовних, невидимих істот, що керують *людиною* і явищами природи. При цьому *душу* звичайно погоджується з конкретним її носієм: людиною, твариною, рослиною або предметом, а *дух* виступає самостійною істотою, що знаходиться за межами матеріального світу і при цьому здатним впливати на різноманітні явища цього світу. Судячи з даних *палеоантропології*, уже *неандертальці* і *кроманьонці* мали системи примітивного анімізму, що виступає основою їхньої магічної практики. Згодом первісний анімізм розвивається в *міфологію* і язичеську релігію, а потім стає сутнісним елементом монотеїстичних релігій.

Аномія – відсутність чіткої системи соціальних норм, руйнування єдності культури, унаслідок чого життєвий досвід людей перестає відповідати нормам суспільного життя.

Антропний принцип – принцип, відповідно до якого в спостерігається нами Всесвіт існують такі співвідношення фізичних параметрів, що забезпечують розвиток розумного життя, зокрема, виникнення й еволюцію *людини*. Вважається, що якби ці параметри відрізнялися від тих, що спостерігаються, лише на невелику величину, розумне життя, подібне до нашого, не могло б виникнути. У світоглядному плані антропний принцип втілює в собі філософську ідею взаємозв'язку людини й Універсума, відому ще з античності.

Антропогенез (від грецьк. antropos – людина й genesis – походження) – еволюційний, філогенетичний процес виникнення й розвитку людини як біосоціальної істоти, органічно пов'язаний з трансформацією її початкової, інстинктоподібної, трудової діяльності, формуванням свідомості, членороздільної мови та поступовим переростанням первісних спільнот у форми людської колективності. Вчення про антропогенез було вперше створене Ч. Дарвіном, конкретизоване Т. Гекслі та докорінно переосмислене Ф. Енгельсом в його суспільно-трудоваї теорії походження людини.

Антропологія (від грецьк. antropos – людина й лат. logos – наука) – міжгалузєва дисципліна, яка досліджує біологічну, культурну й соціальну еволюцію людини як особливого виду й людського суспільства (головним чином до письменної епохи) як особливого типу соціальної організації.

Антропологізм (грец. anthropos — людина і centrum — центр) — філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог та ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

Антропоморфізм – наділення тварин, рослин і явищ неживої природи людськими властивостями; властиве багатьом релігіям уявлення про божество в людській подобі.

Антропосоціогенез – історично тривалий процес становлення людини з біологічної істоти в соціальну й культурну істоту, являє собою нерозривну єдність двох паралельних процесів: антропогенези (формування людини) й соціогенези (розвиток суспільства).

Антропосфера – сфера життєдіяльності людини. Поняття, визначене В.І.Вернадським, відбиває ідею розвитку Землі та життя на ній. Земля як геологічне явище складається з літосфери (твердої оболонки), гідросфери (водяної оболонки) та еосфери (повітряної оболонки). На контактї цих сфер зародилось органічне життя, яке в процесі розвитку складалося в двох формах: рослинного і тваринного світу, які утворили біосферу. Розвиток біосфери зумовив появу людини, яка, завдяки здатності до виробничої діяльності, утворила трансформоване середовище свого існування (культуру), або антропосферу. Утворення антропосфери, на думку філософів, ознаменувало перехід від біологічних до соціальних форм розвитку матерії. Антропосфера характеризує співіснування природних законів розвитку матерії (навколишнє середовище) та соціальних законів розвитку суспільства. Найважливішим рубежем в її розвитку був перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства, який підготував умови для появи цивілізації.

Антропоцентризм – концепція, згідно якої людина є центром і вищою метою всесвіту. Становлення європейської цивілізації стимулювалось значною мірою ідеями антропоцентризму.

Артефакт (від грець. artefactum – штучно зроблений) – в археології будь-який предмет, що має штучне, а не природне походження. Доісторичні артефакти – переважно кам'яні знаряддя, тому вони гарно зберігаються.

Архетипи культури – екзистенціальні і світоглядні основи, на яких базується творчість культури, а також її сприйняття, найважливіша складова частина *архетипів людського буття*. Архетипи культури є глибинними сутнісними основами культури, що прориваються в людське існування і можуть розгорнутися в часі і просторі історії в будь-які форми. У філософській культурі ХХ ст. поняття архетипів затвердилося завдяки роботам К. Г. Юнга. Він висуває поняття архетипів колективного несвідомого, котрі визначають існування будь-якої людини. Архетип для Юнга є первинним стосовно свідомості і культури. Архетипи колективного несвідомого – це феномени психологічної дійсності людства, що передують культурі і визначає її. Архетипи колективного несвідомого співіснують у бутті кожного представника культури поруч з архетипами культури.

Асиміляція – взаємодія двох етносів, в результаті якої один з них поглинається іншим і втрачає етнічну ідентичність. Може відбуватися як природним, так і насильницьким шляхом.

Бездержавність – стан суспільства, який характеризується відсутністю державних інститутів. Абсолютну більшість свого минулого, починаючи з первіснообщинного ладу, людство прожило в бездержавному стані. Період до появи близько 40 тис. рр. тому *Homo sapiens sapiens*-а був, власне, лише передісторією людства. В наступні тисячоліття люди також знали лише одну форму співіснування – первісний лад. Поступово він змінився на державний, з чого почалися кардинальні зрушення в історії людства, відбулася культурна еволюція, невпізнанно змінилася наша планета. Однак і після цього в різних регіонах і в різний час люди обходилися без держави.

Біогенез – одна з теорій виникнення життя на Землі, згідно з якою зародки живих істот були занесені на Землю з інших небесних тіл (теорія панспермії).

Біосфера – єдність земної кори, гідросфери та атмосфери, населених живими організмами.

Бог – у релігії надприродна істота як творець і прамислитель; об'єкт релігійної віри і поклоніння.

Буття – категорія філософії, в якій відображено спільну всім речам властивість бути; існування як у матеріальному, так і духовному світі.

Відповідальність - основна умова здійснення людського буття. Оскільки підставою людського в бутті є саме це буття, людина не може уникнути відповідальності за своє буття. Уникнення відповідальності неминуче приводить до винності.

Віра – поняття, що характеризує світоглядну позицію і психологічну установу особистості, один з орієнтирів людської діяльності. Віра проявляється у прийнятті певних тверджень, ідей (релігійних, наукових, філософських, політичних тощо), у впевненості у своїх можливостях, у довірі до інших людей. У залежності від установок суб'єкта віра може мати як творчий, конструктивний, так і догматичний, консервативний, деструктивний характер. У історії філософії й психології розрізняють три різновиди віри: емоційна, інтелектуальна, вольова.

Віртуальна реальність (від лат. *virtus* – потенційний, можливий, мнимий, уявлюваний) – категорія сучасної *культури*, що означає систему створених *людиною* образів, які імітують або трансформують емпіричну реальність так, що вони сприймаються як елементи особливого *світу*. Істотною рисою категорії «віртуальна реальність» є те, що вона фіксує здатність людини, знаходячись в одній реальності, породжувати і переживати іншу. Віртуальна реальність у строгому сенсі – це комп'ютерна віртуальна реальність. Вона була породжена експансією комп'ютерних технологій наприкінці ХХ ст. Це змістило акценти в розумінні віртуальної реальності на такі феномени, як комп'ютерні ігри, анімаційні фільми, комп'ютерні 3-D технології в кіно – усе те, що відволікає людину від *повсякденного буття*, роблячи не тільки глядачем, але й учасником віртуальних подій. У повсякденному бутті людини віртуальна реальність сприймається як вигадка, неправда, розвага, у *граничному* і *поза межному бутті* вона усвідомлюється і переживається як інша реальність, *інобуття*.

Виробництво суспільне – процес, за допомогою якого люди (суспільство), використовуючи речовини й сили природи, суспільні відносини й соціальні ресурси, духовні багатства людей та їхні здібності, відтворюють власне й суспільне життя.

Власність – історично зумовлена суспільна форма привласнення матеріальних, соціальних і духовних благ, яка визначає суспільно-виробничі, тобто економічні й вольові, а отже, й нормативно-правові відносини між людьми, соціальними групами та класами в процесі виробництва й суспільного співжиття.

Волюнтаризм (лат. *voluntarius* — залежність від волі) — течія в філософії і психології, яка в основу світових процесів і психологічного життя людини ставить волю як ірраціональне, тобто несвідоме начало. Найвідоміші представники — А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, які проголосили основою всіх явищ світу і людського життя волю.

Всесвіт – весь навколишній світ, нескінченний у просторі і часі, різноманітний у формах і проявах.

Вчинок - дискретна одиниця поведінки людини, у якій виявляються, насамперед, її взаємини із соціальним середовищем. Свідома дія, оцінювана як акт морального самовизначення людини, у якій вона затверджує себе у своєму індивідуально-особистісному позитивному відношенні до іншої людини, до себе самого, групи або суспільства. Основна одиниця соціокультурної поведінки людини.

Гармонія – впорядкованість та узгодженість зв'язків між складовими елементами і частинами і цілим.

Гедонізм (грец. *hedone* - насолода, задоволення) - філософсько-етичне вчення, за яким найвищим благом і метою життя людини є насолода.

Генезис (грец. *genesis* - виникнення, зародження) - поняття, що виражає як момент походження, виникнення предметів і явищ, так і процес їх закономірного розвитку.

Герменевтика (грец. *hermenevein* — пояснювати, тлумачити) — філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому він існував, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію.

Глобальні проблеми - проблеми, що стосуються життєвих інтересів всього людства і потребують для свого рішення погоджених дій у масштабах світового співтовариства. Деформоване людське буття розглядається в якості окремого і самостійного фактора глобальних проблем.

Гомінід – член сімейства *Hominidae*, в яке входять (за еволюційною теорією) усі людські форми, які існували на Землі до появи людини.

Гра - один з феноменів людського буття. Протилежна праці. Характеризується добровільним прийняттям правил гри, високою цінністю самої ігрової діяльності, вільним і індивідуальним вираженням спонтанності, природності і цілісності людського буття. Є культурною формою пробудження і розвитку творчої здатності. Процес творчості теж може бути усвідомлений як особлива гра – гра уяви. У процесі такої гри виникають не просто ігрові простори, а інші світи. У такі світи не грають, ними живуть.

Громадянське суспільство — суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань.

Гуманізм – світоглядна спрямованість, принцип, в основі якого є відкриття самоцінності людської особистості, переконання у безмежності людських можливостей до самовдосконалення, що дає змогу вважати людину кінцевою метою розвитку суспільства. Це система поглядів, згідно з якими вищою цінністю проголошується людина та її право на свободу, щастя й розвиток і прояв своїх здібностей; ідейний напрям культури епохи Відродження.

Гуманітарний – такий, що стосується людського суспільства, людини, її культури.

Гуманність - обумовлена моральними нормами і цінностями система соціальних установок особистості, що представлена у свідомості переживаннями співчуття і спільної радості; реалізується в спілкуванні і діяльності в актах підтримки, співучасті, допомоги. Гуманність виражає зміст спільного буття, вона є позитивною і творчою. Протилежна нігілізмові і деструктивним видам діяльності і спілкування.

Девіантна модель розвитку – напрямок змін, яке суперечить прийнятним в суспільстві традиціям, нормам і формам.

Демографія – наука про народонаселення, закономірності його розвитку, структуру і розподіл на певній території.

Доля – за міфологічними уявленнями, в філософських системах давнини, а також у повсякденній свідомості надприродна незбагненна зумовленість, сила, що визначає всі події в житті людини. Члени первісного суспільства не відокремлювали свою сутність від родового буття, що

передбачало тотожність свободи й не свободи в житті людини. І тільки уявлення про те, що історичний процес обумовлюється об'єктивними діючими законами, дав розуміння того, що самі люди є творцями своєї долі.

Досвід — сукупність переживань людини. Виділяють зовнішній досвід, зумовлений відносинами з іншими людьми чи речами світу, і внутрішній, в основі якого — саморефлексія, роздуми.

Дуалізм (лат. dualis — двоякий) — світогляд, який вихідними вважає два рівноправні та протилежні начала (матерію і дух, світле і темне).

Дух — філософське поняття, що означає творче першоначало організації та розвитку світу і нематеріальне начало у природі людини.

Духовна культура — частина *культури*, що вміщує мистецтво, релігію, філософію. Іноді до духовної культури відносять також фундаментальну науку. У сучасній філософії ставиться проблема духовної культури особистості — культури самоактуалізації, творчого росту і пізнання світу.

Душа — синонім терміна психіка; сукупність психічних і моральних якостей людини.

Еволюція — процес змін, які з часом відбуваються в живих формах. Інколи проводиться розрізнення між еволюцією, що відбувається у межах одного виду (це називається мікроеволюцією), і тим, що відбувається, коли виникають нові види (макроеволюція).

Егоїзм (франц. egoïsme — себелюбство) — спосіб мислення і поведінки, в якому вихідними є власні інтереси.

Екзистенціалізм — філософська течія XIX-XX ст., що висуває на перший план абсолютну унікальність існування людини та її переживання, внутрішнє буття людини, вказує на безодню буття, непомітну в перебігу повсякденних справ.

Епоха (від грецьк. epochē — зупинка, затримка) — проміжок часу в розвитку природи, суспільства, науки, мистецтва, який має певні характерні особливості.

Ера (від лат. aera — вихідне число) — 1. Момент, від якого ведеться літочислення, а також сама система літочислення. 2. В історії — великий відтинок часу, якому притаманні свій внутрішній зміст, історичні події, відмінні від попереднього.

Есхатологія (грец. eschatos — останній) — вчення про кінцеву долю людства і світу; складова частина будь-якої релігії.

Етика (лат. etica — звичай, характер) — філософське вчення про мораль, походження і природу моральних норм, спосіб їх функціонування в суспільстві; теорія моралі.

Етнічний стереотип — спрощений, схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ будь-якої етнічної групи або спільності, легко розповсюджуваний на всіх її представників (етнічний образ); схематизована програма поведінки, типова для представників будь-якого етносу.

Етнос — стійка, історично сформована на певній території спільність людей, що мають спільні риси, усталені особливості культури (у тому числі

мови) та поведінського складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), фіксовані в самоназві. Етнос постає як соціально-історичний організм, що самовідроджується внаслідок етнічно однорідних шлюбів і передання новим поколінням мови, культури, звичаїв, традицій, віри тощо. Для усталеного існування етнос потребує створення своєї держави.

Етноцентризм – уявлення про перевагу свого народу над всіма іншими, перевага інтересів свого етноса перед іншими.

Життя – багатозначне поняття, яке має декілька тлумачень: природно-наукове, метафізичне, історико-культурне, біографічне тощо. У загальному сенсі життя – це засіб буття організмів, суттєвими ознаками якого є обмін речовин з навколишнім середовищем і відтворення собі подібних.

Звичаї – моделі соціальної поведінки, які схвалюються громадською думкою. Звичаї формуються під впливом економічних, культурних, світоглядних, природних та інших чинників.

Знак – предмет, який для людини заміщує інший предмет. Завдяки знакам отримується, зберігається і передається інформація.

Значення – зміст, пов'язаний з певними знаками, зокрема з мовними виразами.

Ідеал (франц. *idea* – поняття, уявлення) – вірець досконалості, який є орієнтиром діяльності людини.

Ідентифікація – ототожнення, перенесення особистісних якостей іншої людини на себе, прагнення виробити у себе ті якості, якими володіє обраний вірець.

Індивід – конкретний представник людського роду.

Індивідуалізм – тип світогляду, сутність якого є абсолютизація позиції окремого індивіда в його протиставленні суспільству.

Індивідуальність – сукупність специфічних якостей людини, яка відрізняє її від інших.

Індивідуальний – особистий, властивий лише даному індивідууму; розрахований на одну особу; поширений на кожну людину зокрема.

Інкультурація – процес входження людини в культуру, оволодіння етнокультурним досвідом.

Інстинкт – сукупність поведінкових актів організму, спрямованих на збереження життєвих функцій будь-якої істоти і виду в цілому; чуття, несвідоме спонукання до чого-небудь.

Інтеграція – в міжкультурній взаємодії збереження різними групами властивих їм культурних індивідуальностей, але об'єднання їх в єдине суспільство на інших підставах.

Інтелект (від лат. *intellectus* – ум, розсуд) – розумовий потенціал людини, який використовується для адаптації до навколишнього середовища. У цьому сенсі рівень або ступінь інтелекту можна пов'язати з рівнем пристосування до середовища. Інтелект можна розуміти як здатність обробляти інформацію, на відміну від ерудиції, що означає усього лише

наявність інформації в пам'яті. Звідси зрозумілим є різниця життєвого світу і життєвих ролей ерудита й інтелектуала.

Інтернет (англ. Internet – світова мережа) – всесвітня система *комунікації*, що поєднує усіх, хто має доступ до персональних комп'ютерів, один із головних засобів *масової комунікації* XXI ст. Інтернет є системою доступу як до інформації, так і до особистостей, що бажають спілкування, тому мотивами людини, яка виходить в Інтернет, можуть бути як потреба в інформації і розвагах, так і дефіцит спілкування. Безсумнівним позитивом Інтернету в житті сучасної людини є одержання плюралістичної інформації з джерел, що знаходяться в різних точках світу, можливість інтерактивного спілкування з духовно близькими людьми всупереч будь-яким відстаням. Найважливішим позитивним моментом мережі Інтернет є також ряд енциклопедичних і освітніх проектів (проект «Вікіпедія» і т.д.). Істотним мінусом Інтернету виступає «анонімізація» інформації, втрата образу автора, що робить морально припустимим «скачування» інформації з замовчуванням або присвоєнням авторства. Особливо драматичною є ситуація в освітній сфері, коли учні і студенти копіюють готові реферати, курсові і навіть дипломні роботи, змінюючи лише прізвище автора. Це веде до втрати дійсної *креативності* і провокує використання дозвілля тільки для розваг. Будь-яка інформація в Інтернеті не з'являється сама по собі, її розміщують люди, спонукувані своїми інтересами і пристрастями, тому вона вимагає досить критичного відношення.

Інтерсуб'єктивний —такий, що існує лише в межах взаємодії суб'єктів. Інтерсуб'єктивними є, наприклад, моральні чи правові норми: вони не суб'єктивні і не об'єктивні.

Інтуїція (лат. intuitio, від intueor - уважно дивлюсь) – здогад, проникливість, які ґрунтуються на попередньому досвіді; у філософії – безпосереднє осягнення істини без наукового досвіду й логічних умовиводів.

Ірраціональне (лат. irrationalis – нерозумний, несвідомий) – те, що знаходиться за межами *розуму*, алогічне, непорівнянне з *раціональним* як розумним, доцільним, однак залежне від його визначення. Раціональне – логічно несуперечливе, теоретично доказове, систематизоване, універсальне знання, де предмети і явища визначаються законами, нормами, правилами. Ірраціональне – не адаптована розумом галузь або ж сфера протистояння раціональному. Ірраціональне здатно превалювати над раціональним (окультизм, неоміфології, і т.д.).

Істина — адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей (див. конвенціоналізм і прагматизм). Регель вважав, що істина є системою знання, яка постійно перебуває в розвитку. Звідси поняття абсолютної (повної) і відносної (неповної) істини. Інші філософи не сприймають цієї концепції істини.

Карма — в буддизмі, джайнізмі та індуїзмі означає закон відплати за моральні вчинки в минулому, який діє при перевтіленні після смерті людини в іншу істоту.

Кіборг (англ. cyborg – скорочення від cybernetic organism - кібернетичний організм) – нова стосовно *людини розумної* істота, яка з'єднує у собі природні, вроджені якості (органи, системи) з якостями, придбаними за допомогою науки і високих технологій. Хронологічно походження терміна «кіборг» пов'язують з появою статті Манфреда Кліні в 1960 р., яка була присвячена темі виробництва просунутих систем, що самоорганізуються, створених у результаті *симбіозу* людини і машини. Наприкінці ХХ ст. образ кіборга стає усе більш популярним у сферах футуризму і масової *культури*, насамперед це стосується наукової фантастики – як у літературі, так і в кіно. На рубежі ХХ – ХХІ ст. поняття «кіборг» разом з поняттям «*андроїд*» входить у *філософську антропологію*. При цьому кіборг – це не просто фантазія або науковий прогноз, у сучасному *світі* кіборги живуть серед нас. Люди зі штучним серцем (або клапанами), підшкірними чіпами для нормалізації кров'яного тиску, кібернетичними протезами рук, ніг, ока, вуха, штучними щелепами, імплантатами груди, стегон тощо у тому або іншому ступені можуть вважатися кіборгами.

Комунікабельність - здатність до легкого встановлення соціальних контактів, товарищескість.

Комунікація - у філософії – необхідний аспект людського буття, вираження його змісту як спільне буття. Комунікація – споконвічний феномен людського буття. Має двоякий сенс: як екзистенціальна комунікація, розроблена К. Ясперсом в екзистенціалізмі і як момент спільного буття, розроблений у "діалогознавстві" М. Бахтіна. У соціально-філософській антропології комунікація розглядається в аспекті можливостей реалізації свого буття і реалізації повноти сутності, тобто в процесі переходу від можливості до дійсності.

Консолідація – зміцнення, зімкнення, згуртування окремих осіб, груп, організацій для посилення боротьби за спільні цілі.

Конфесія – спосіб спілкування з Богом; професійний – віросповідний, церковний.

Космополітизм – заперечення національної відособленості, обмеженості і замкнутості, прагнення до створення наднаціональних суспільств, світу без державних кордонів.

Ксенофобія - вороже відношення до іноземців і до усього чужого – мови, образу життя, стилю мислення, особливостей культури і т.д.

Культура (лат. cultura – обробка, виховання, освіта). У найширшому значенні К.– те, що твориться людиною, на відміну від того, що твориться природою. В більш вузькому – людські здібності: знання, навички, рівень інтелекту, моральний та естетичний розвиток тощо. К. – явище історичне, вона розвивається у залежності, перш за все, від рівня розвитку самого людства.

Лібералізм (лат. liberal's — вільний) — вільнодумство, переконання, що виступають проти традицій, звичаїв і догм. У політиці лібералізм протистоїть консерватизму, в економіці виступає за вільну конкуренцію проти втручання держави; Підкреслює цінність особистості.

Любов - істотний феномен людського буття. Співвідноситься з феноменом смерті і перемагає смерть. Вище людське вираження Еросу. Вище людське почуття до Іншого і для Іншого. Втрата людиною здатності любити веде до важких форм туги і депресії.

Людина – вищий ступінь космічно-органічного життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури.

Людяність – якість *особистості*, що означає діяльне співпереживання стосовно істот свого й іншого видів. Людяність – практичне втілення гуманізму і, одночасно, його екзистенціальна першооснова.

Магія (від грецьк. *mageia* – чаклунство) – сукупність обрядів і ритуалів, пов'язаних з вірою в можливість людини впливати на природний хід подій, докільця, тварин тощо. Магія в уявленні людей поділяється на лікувальну, любовну, мисливську, та позитивну, корисну (біла магія) та негативну, шкідливу (чорна магія).

Маргінальність (лат. *margo* – кромка, грань) – феномен людського буття, суттю якого є відчуження *особистості* як від самої себе, так і від навколишнього світу за допомогою переосмислення і перетворення природи норми, *цінності*, *ідентичності*, стереотипів і т.д. Маргінальність можна розуміти як найважливіший елемент буття людини в *культурі*, що впливає на її трансформації.

Масова культура – сукупність загальносвітових елементів культури, які виготовлені промисловим способом.

Медитація (лат. *meditation*, від *meditor* – розмірковую) – особливе культове дійство або духовна вправа, що складається з технік концентрації, роздуму. Основа герметичних методик давнини.

Містицизм (грец. *mystika* — таємні обряди, таїнство) — релігійно-філософський світогляд, який вважає можливим осягнення божественного (трансцендентного, надприродного) буття шляхом відходу від світу і занурення в глибини власної свідомості, віра в можливість безпосереднього спілкування з Богом через злиття з ним власної свідомості.

Мислення – активний процес відображення за допомогою абстракції суті речей та процесів дійсності. Вища форма цілеспрямованого й узагальненого пізнання суб'єктом істотних зв'язків і відносин між предметами і явищами, а також у творенні нових ідей і програмуванні дій. Здібність до мислення формувалася в процесі постановки та рішення практичних та теоретичних проблем.

Мистецтво – 1. Специфічна форма суспільного світогляду та людської діяльності, яка відбиває світ у художніх образах. 2. Високий рівень навичок і майстерність у будь-якій галузі діяльності.

Міф (від грецьк. *mythos* – слово, переказ, сказання) – символічне відображення світу в образах богів і напівбогів, відповідна оцінка певних ситуацій, які мали місце в житті конкретних народів у певний час на світанку їхньої історії. Міфи, народні легенди й билини, фольклор, історичний епос, написи на скелях, хроніки тощо передавали з покоління в покоління певну традицію, систему вірувань, властиві соціально-етнічній групі.

Міфологічна свідомість – одна з форм суспільної свідомості, характерна для первісного суспільства, ранній етап в розвитку історичної свідомості. Міфологічна свідомість, яка зародилася в культовій системі, перенесла пізніше релігійні відносини на всі інші сфери людського життя. Звідси – певна соціальна заданість міфологічної свідомості, її прагнення поширити певні типи соціальних і соціально-психологічних стосунків.

Мобільність – здатність до швидких змін, перетворень і взаємодій.

Мова – система знаків, яка служить позначенню предметів та процесів дійсності, для людського спілкування, обміну думок. Мова невідривно пов'язана з мисленням, є матеріальною оболонкою думок. Мова є засобом фіксації, накопичення, зберігання, створення та передачі соціальної інформації, що складає необхідну умову прогресу пізнання. Поряд з природними мовами створюється штучні мови, необхідні для досягнення точності, однозначності в передачі інформації.

Мораль – система поглядів і уявлень, сукупність норм і правил, які визначають поведінку людей, їхні обов'язки стосовно суспільства і одне одного.

Мудрість - вищий прояв глибини розуму, що спирається на здатність узагальнення досвіду і здоровий глузд. Не віддільна від носія і суб'єкта мудрості, від мудрого.

Надлюдина — людина, що у духовному і фізичному відношенні виходить за межі людського. Уявлення про Надлюдину укорінені в міфах про «напівбогів» і «героїв». Античності ідея Надлюдини використовується не тільки для опису буття правителя, але і мудреця (стоїки). В епоху Відродження Надлюдина починає розглядатися як геній і пророк. Ці тенденції продовжуються у творчості Гердера, Гете, у німецькій класичній філософії, романтизмі. Поняття Надлюдини стає центральним у філософії Ф. Ніцше, який трактує Надлюдину як наступну за людиною еволюційну форму. З погляду Ніцше, Надлюдина відноситься до людини як людина до мавпи; сенс людини і людства – у переході до Надлюдини. Ідеї ніцшеанської Надлюдини в християнській культурі протистоїть ідея Боголюдини.

Народ – су'б'єкт історії; сукупність класів і соціальних груп суспільства; населення держави, країни.

Народність – історичний тип етносу, наступний за плем'ям і попередній до нації; виникає в результаті змішання племен і утворення племенних союзів.

Нація – історичний тип етносу, що являє собою соціально-економічну цілісність, яка складається і відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, деяких особливостей культури, психологічного складу і етнічної самосвідомості.

Націоналізм – ідеологія, суспільна психологія, політика і суспільна практика, сутністю якої є ідеї національної винятковості, відособленості, зневаги і недовіри до інших націй і народностей.

Норми соціальні - історично сформовані або встановлені стандарти і правила поведінки людини в суспільстві. Як правило, асоціальна поведінка і

така, що відхиляється з причин хвороб мозку, дебютують порушенням соціальних норм, у першу чергу моральних.

Об'єкт — те, що пізнається (природа, суспільство, людина тощо).

Особистісний смисл - особистісно-індивідуальне відображення дійсного відношення людини до тих об'єктів, заради яких розгортається його діяльність, усвідомлювана як "значення – для – мене". Охоплює не тільки структурні компоненти діяльності, але і соціальні норми, ролі, цінності, ідеали. Виконує регулятивну функцію поведінки людини, оскільки є суб'єктивною формою об'єктивного соціокультурного смислу.

Особистість – людський індивід в аспекті його соціально-культурних якостей, що формуються у процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин. Особистість – стала система соціально значущих рис, які характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства.

Оцінка — ставлення людини (суспільства) до суспільних норм і цінностей, яке полягає в схваленні чи осуді їх, а також в субординації їх за важливістю.

Очевидність — вихідний принцип деяких філософських систем (Декарт, Гуссерль), який полягає в прийнятті певних істин за безумовні та безсумнівні, побудові на них усієї системи філософії. За Гегелем, будь-яке знання є безпосереднім (очевидним) і опосередкованим.

Парадокс (грец. *paradocos* — несподіваний, дивний) — в широкому розумінні — неочевидне висловлювання, істинність якого встановлюється досить важко; в такому смислі парадоксальними вважають будь-які неочікувані висловлювання, особливо коли неочікуваність їх смислу виражена в дотепній формі. В логіці парадоксом називають висловлювання, які в точному сенсі слова суперечать логічним законам.

Персоналізм — релігійно-філософська течія, яка вищою реальністю і цінністю вважає персону — людину, Бога. Світ — сукупність духовних персон (на зразок монад Лейбніца).

Підсвідоме – це поняття, яке визначає факт належності людині вчинків і дій, що здійснюються автоматично, рефлексивно (їх причина лежить поза межами свідомості), а також уві сні, під гіпнозом, у стані сильного сп'яніння.

Пізнання — процес цілеспрямованого відтворення дійсності в абстрактних образах (поняттях, теоріях) людиною. Пов'язане з практичною діяльністю і зумовлене суспільним буттям людини.

Плем'я - одна з найбільш давніх форм етнічної спільності, яка складається з родів.

Пограничні ситуації - термін запровадив К. Ясперс. Характеризує межі людського буття, пережиті як стан існування: страх, рішучість, турбота, забуття, занедбаність, провина, нудьга, розпач, самотність, безвір'я, туга, смерть, доля, абсурд і ін. Розуміння екзистенціального характеру цих станів, у якому виражається сутність власне людського, дозволяє людині зберігати своє буття. Розуміння зберігає відношення людини до свого буття, і саме є вираженням і потребою її природи. За межами цієї границі в індивідів можуть розвиватися гострі форми неврозів і психозів.

Політеїзм (від грецьк. *poli* – багато і *theos* – Бог) – багатобожжя, поклоніння багатьом богам. Виник з тотемізму, фетишизму, анімізму в період розкладу первісної общини.

Постлюдина (англ. *posthuman*) — образ *людини* майбутнього, що трансформувалася звичний біологічний вигляд *людини розумної* і розширив свої можливості завдяки використанню технологій в області кібернетики, інформатики (особливо в області штучного інтелекту), нанотехнологій, генної інженерії і медицини. З погляду ряду сучасних авторів, постлюдина – це людина, модифікована за допомогою новітніх і майбутніх технологій до такого ступеня, що вже не є людиною в звичному розумінні. Основою вчення про постлюдину є постулат про те, що людина практично не еволюціонує, а пристосовується до навколишнього середовища або змінює його за допомогою техніки, а тому розвиток людини неможливий без удосконалювання техніки. Образ постлюдини активно освоюється в науковій фантастиці, де виступає як *кіборг* — полулюдина-полуробот, *андроїд* – штучно створена людина або віртуальна людина – та, що частково або цілком замінила емпіричний світ на *віртуальну реальність*.

Правова держава — держава, в якій панує право, метою якої є утвердження правової форми і правового характеру взаємовідносин (взаємних прав і обов'язків) між публічною владою та підвладними структурами як суб'єктами права, визнання і надійне гарантування формальної рівності та свободи всіх індивідів, прав і свобод людини і громадянина.

Практика – сукупна цілеспрямована соціальна діяльність людства в його історичному розвитку, що містить такі моменти, як потребу, мету, мотив, цільову діяльність, засоби досягнення цілі, результат. Практика становить загальну основу, рушійну силу розвитку людського суспільства та пізнання, а однією з її форм є технічна діяльність.

Праця – цілеспрямована діяльність людини, у процесі якої вона за допомогою засобів праці впливає на навколишнє середовище з метою задоволення своїх потреб.

Психіка – поняття філософії та психології яке, означає активність живих організмів, здатних завдяки високій організації нервової системи до відповідних рухових реакцій. Психіка людини охоплює як підсвідомі, так і свідомі процеси, включаючи особисті емоційні, вольові та ментальні характеристики.

Раса – історично сформована група людей, об'єднана спільністю походження, що виражається в єдності спадкових, переданих нащадкам другорядних зовнішніх фізичних особливостей.

Расизм – ідеологія і суспільна психологія, сутністю яких є уявлення про біологічну перевагу або, навпаки, неповноцінність окремих расових груп.

Релігія (від лат. *religio* – благочестя, побожність, святиня) – світосприйняття, а також поведінка й специфічна діяльність, пов'язана з вірою в Бога. Систему релігійних положень викладено в Священних

писаннях (Біблія, Коран та ін.). Систематичним викладенням та тлумаченням релігійних учень займаються теологія та богослов'я.

Рефлексія – (лат. reflexio - обернення назад, відображення) -термін для позначення такої риси людського пізнання, як дослідження самого пізнавального акту, діяльності самопізнання, що дає змогу розкрити специфіку духовного світу людини.

Ризик - у соціально-антропологічному вимірі означає ризик перестати бути людиною (Х. Ортега-і-Гасет). Така можливість завжди загрожує людському буттю, оскільки буття не визначене і не передбачене, а існує як задача. У основі такого розуміння покладене уявлення філософської антропології про модус (спосіб) людського існування як можливість. Тому греки античності говорили, що якщо ти не йдеш уперед, значить ти йдеш назад.

Ритуал – церемонії, дії переважно релігійного призначення, що носять символічний характер;забезпечує згуртованість суспільства, запобігає виникненню конфліктів і нейтралізує агресивність; більш сувора форма регуляції поведінки, ніж звичай.

Розум (лат. ratio – розум) – людська здатність розуміння й осмислення *світу*. Розум включає здатність узагальнення, цілепокладання, трансцендування, аналізу, синтезу, створення ідей, а також можливість їхньої мовної артикуляції.

Розуміння - функціональна форма розуму, що відрізняється від інших пізнавальних форм. Метою розуміння є пошуки смислу, в якому людське буття являється самому собі на межі свого заперечення. Стан свідомості людини, для якого характерна впевненість у точності й адекватності уявлення про предмети, явища і їхню сутність. Подібна впевненість в об'єктивності предметного смислу співвідноситься з впевненістю в значенні **власного буття людини**.

Сакральний – священний, який стосується релігійного культу і ритуалу.

Самітність - один з феноменів людського буття. Співвідноситься з комунікацією, є формою комунікації. Переживання самітності це передчуття кінцевості й одиничності людського буття. У цьому значенні вимагає від людини мужності бути, приймати ситуацію і повернутися до Іншого. Людині самотньо з Двійником, але не зі Співрозмовником. Самітність звужує можливості повноти буття і є одним із сильних психогенних факторів, що руйнують особистість (стани тривоги, страху, напруженості, спустошеності, депресії, перекручування об'єктивного сприйняття, мислення, просто здорового глузду і т.п.).

Самоідентифікація – соціально-психологічний процес, що представляє усвідомлення соціальною групою своєї тотожності (єдності усіх членів на основі будь-яких ознак), а окремим індивідом – своєї приналежності до певної групи.

Самосвідомість – індивідуально-психологічний і соціально-психологічний процес усвідомлення людиною або соціальною групою своїх

властивостей, становища в системі суспільних відносин, інтересів, ідеалів, цінностей.

Свідомість – фундаментальна філософська категорія, яка означає властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільство, вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях; найвища форма відображення матерії. В різних філософських системах свідомість розглядають як субстанцію або основу буття; як властивість високоорганізованої матерії, вищу ідеальну форму відображення та духовного освоєння світу. Свідомість існує у двох формах як індивідуальна та суспільна.

Світогляд – система поглядів на світ і місце людини в ньому, на ставлення людини до навколишньої реальності й до самої себе, зумовлені цими поглядами життєві позиції, переконання, ідеали, засади пізнання, спілкування та дії, ціннісні орієнтири й регулятиви; стан суспільної свідомості, спосіб духовно-практичного освоєння світу людиною в єдності її теоретичного та практичного ставлення до дійсності. Зміст світогляду – необхідний компонент екзистенціального рівня комунікації, оскільки світогляд несе навантаження зв'язку й об'єднання людей між собою.

Свобода – спроможність і можливість Людини діяти відповідно до своїх інтересів та цілей в умовах наявності вибору. Свобода пов'язана з відповідальністю людини за свої дії та інше. Свобода без відповідальності перетворюється у свавілля.

Свобода волі - один з аспектів свободи, в якому розкривається здатність людини приймати рішення зі знанням справи, панувати над собою.

Сенс життя – результат певних головних життєвих прагнень індивіда, які пов'язані з найбільш повним задоволенням матеріальних та духовних потреб, які визначені природою людини.

Символ – предмет, дія, що служать для умовного позначення будь-якого образу, поняття, ідеї.

Смерть - істотний феномен людського буття. Співвідноситься з любов'ю, яка перемагає і не боїться смерті. Для людського буття смерть як вираження кінцевості тілесного буття людини являє собою виклик, на який людина не може не відповідати. Переживання смерті дає людині екзистенціальний досвід – необхідний для її власне людського буття.

Соціалізація - процес становлення особистості шляхом засвоєння індивідом основного набору духовних цінностей, вироблених людством; процес вступу індивіду в соціальне середовище.

Соціальна роль – відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людей залежно від їх статусу або позиції в суспільстві, у системі міжособистісних відносин. Засвоєння соціальних ролей – важлива складова процесу соціалізації особистості, обов'язкова умова вростання в суспільство людей, собі подібних.

Стереотип – схематизовані моделі, програми поведінки; спрощений образ будь-якого явища, який фіксує лише деякі, іноді несуттєві риси.

Суб'єкт (лат. *subjectum* - те, що лежить в основі) - носій певного роду діяльності; у теорії пізнання -свідома істота, що пізнає.

Субкультура – сукупність норм, цінностей, ідеалів, символів будь-якої етнічної або соціальної групи, що існує відносно незалежно від культури суспільства в цілому.

Суспільство – у широкому розумінні відмінне від природи багатовимірне внутрішньо розгалужене й водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання, в яких знаходить свій вияв всебічна й багаторівнева взаємозалежність людей.

Сутність — внутрішні, усталені, суттєві риси, які досягаються розумом. Одні філософи стверджують, що людина здатна пізнати лише явище (Берклі, Юм, Кант, позитивісти), діалектики ведуть мову про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

Тотемізм – одна з первісних форм релігії; віра в існування тісного зв'язку між людиною або якоюсь родовою групою та її тотемом – твариною або рослиною, предметом або явищем. Рід носив ім'я свого тотему, члени роду вважали, що походять від спільних з ним предків, перебувають з ними у кровному зв'язку. Тотем був об'єктом поклоніння. Його вважали «батьком», «старшим братом», який допомагає людям цього роду. Люди не могли вбити свій тотем, завдати йому шкоди.

Традиція – спосіб передачі етнічного досвіду від одного покоління до іншого у вигляді звичаїв, побуту, правил поведінки.

Трансфер – нове тлумачення фактів дійсності, приписування їм нових значень – захисний механізм, який діє в етнічній культурі.

Універсум — філософський термін, що позначає всю буттєву реальність (як досяжну, так і недосяжну для людини) у часі й просторі.

Урбанізація – процес зосередження населення і економічного життя в великих містах; розповсюдження рис і особливостей, властивих місту, промислового центру.

Фенотип – сукупність усіх ознак і властивостей організму, сформованій в процесі його індивідуального розвитку.

Філософська антропологія (від. грец. людина, розум, вчення, слово) – це розділ філософії, який вивчає сутність людини та фундаментальні засади її буття.

Фаталізм (лат. *fatalis* - визначений долею) - концепція, за якою хід подій у природі, суспільстві, житті кожної людини наперед визначено Богом, його волею.

Цінність – соціально і культурно значущі для людини явища та речі світу. Цінності окремої людини або цілої *культури* можуть перетерплювати зміни в результаті переоцінки, що відбувається в міфологічній, релігійній або філософській сферах.

Ціннісна орієнтація – утворення ідейного плану, який має організуючий, регулюючий та направляючий характер, включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Вона є одним із фундаментальних

компонентів менталітету, який розкриває багатство складових людської більшості.

Цивілізація (від лат *civilis* – гідний, вихований) – 1. Форма існування розумних істот. 2. Синонім культури, сукупність матеріальних і духовних здобутків суспільства. 3. Ступінь розвитку матеріальної і духовної культури, суспільного розвитку загалом. 4. Процес становлення громадянського суспільства. 5. Відносно самостійне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні. Термін «Ц.» запроваджений В. Мірабо (1757 р.) і використаний Д. Фергюссоном, а пізніше – Л. Г. Морганом та Ф. Енгельсом у періодизації історії для позначення вищої, після дикості й варварства, епохи.

Штучний інтелект – моделювання людиною *інтелекту* на будь-якій основі. Ідея створення мислячих машин, які думають, рухаються, чують, говорять, і взагалі поведуться як живі люди іде коренями в глибоке минуле. Ще в стародавності прагнули створити машину, подібну собі. У 1736 р. французький винахідник Ж. Вокансон створив механічного флейтиста в людський ріст, що виконував 12 мелодій, перебирав пальцями і дув у мундштук, як дійсний музикант. У середині 1750-х рр. Ф. Кнаус, австрійський автор, сконструював серію машин, що вміли тримати перо і могли писати досить довгі тексти. Однак ці механічні пристрої мають лише віддалену подібність з тим, що може бути названо штучним інтелектом. В 2-й пол. ХХ ст. з'явилися пристрої більш підходящі для моделювання розумної поведінки – електронні обчислювальні машини. Незважаючи на багатообіцяючі перспективи, ні одну з розроблених дотепер систем штучного інтелекту не можна назвати "розумною" у звичайному розумінні цього слова. Це пояснюється тим, що усі вони вузько спеціалізовані; найскладніші системи по своїх можливостях скоріше нагадують дресированих тваринних або механічних ляльок, ніж людину з її гнучким розумом, широким кругозором, осмисленими діями і самосвідомістю.

Я – категорія, що виражає процес переживання й усвідомлення людиною неповторності своєї присутності у світі. Формування образу Я означає появу не тільки *свідомості*, але і самосвідомості. Розвиток Я в плані індивідуального становлення означає соціалізацію і гуманізацію, у плані становлення людства збігається з *антропогенезом*.

Язичництво – первісна релігія східних слов'ян, сутність якої полягала в обожненні сил природи та культу предків.